

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ

(Μαζί με παρατηρήσεις για τις σχολές των Ιωαννίνων
και το πρόβλημα της δημοσιότητας)

Κυρίες και Κύριοι,

Με τη σημερινή ημερίδα που έχει ως θέμα «Η φιλοσοφία στα Γιάννινα» προστίθεται ένας ακόμη κρίκος στη μακρά σειρά των εκδηλώσεων του Τομέα Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Μια εικόνα των θεμάτων και των προοπτικών αυτών των εκδηλώσεων μας προσφέρει η έκθεση που εγκαινιάστηκε πριν από λίγο και που περιλαμβάνει προγράμματα και αφίσες από τις εκδηλώσεις του Τομέα Φιλοσοφίας κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαπέντε χρόνων. Η σημερινή εκδήλωση έχει ως κεντρικό σημείο αναφοράς τη συμπλήρωση διακοσίων πενήντα χρόνων από τον ερχομό του Ευγενίου Βούλγαρη στα Ιωάννινα. Αν όμως λάβουμε υπόψη ορισμένες συγκυρίες, τότε αυτή η ημερίδα αποκτάει σχεδόν συμβολική σημασία, γιατί δεν είναι μόνον τα διακόσια πενήντα χρόνια από τον ερχομό του Βούλγαρη, τα οποία συμπληρώθηκαν πέρυσι, αλλά είναι και τα τριάντα χρόνια από την ίδρυση του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, τα οποία συμπληρώνονται σε λίγους μήνες. Συνεπώς η σημερινή επιστημονική συνάντηση ανασύρει τον αδιάσπαστο μίτο που συνδέει τις παλιές σχολές των Ιωαννίνων με το σημερινό Πανεπιστήμιο ως ιδρύματα παιδείας και δημοσιότητας, των οποίων η λειτουργία παρουσιάζεται διαφοροποιημένη και ανάλογη προς τις εκάστοτε κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες.

Όπως μαρτυρεί η ιστορία, η πόλη των Ιωαννίνων ήταν πάντοτε τόπος συνάντησης επιστημονικών, φιλοσοφικών και θεολογικών αναζητήσεων και - σε καιρούς άλλοτε ευνοϊκούς και άλλοτε όχι - ήταν και τόπος συνάντησης τριών από τις μεγάλες θρησκείες του κόσμου, δηλαδή της χριστιανικής, της εβραϊκής και της μουσουλμανικής θρησκείας. Η πόλη των Ιωαννίνων δεν ήταν μόνον κέντρο παιδείας αλλά ήταν και μητρόπολη μιας διασποράς που προσέφερε στον Ελληνισμό περιεχόμενα και προϋποθέσεις παιδείας, που υφίστανται ακόμη και σήμερα. Άλλωστε η έκθεση με θέμα «Φιλοσοφικό βιβλίο των χρόνων της Τουρκοκρατίας», η οποία εγκαινιά-

στηκε χθες το βράδυ στη Ζωσιμαία Βιβλιοθήκη, προσφέρει αρκετά τεκμήρια για τη συμβολή των Ηπειρωτών στην παιδεία του Ελληνισμού.

Το σημαντικότερο όμως δεδομένο στην ιστορία της πόλης είναι ότι ακριβώς οι σχολές των Ιωαννίνων, οι νεοέλληνες Ηπειρώτες φιλόσοφοι καθώς και οι Ηπειρώτες της διασποράς συνετέλεσαν ώστε και στην πόλη των Ιωαννίνων αλλά και σε άλλα κέντρα του Ελληνισμού να δημιουργηθούν συνθήκες που χαρακτηρίζουν την ευρωπαϊκή νεωτερικότητα με την ευρύτερη σημασία του όρου. Διότι στην ευρωπαϊκή νεωτερικότητα δεν ανήκουν μόνον η οικονομική ανάπτυξη και η βιομηχανία αλλά ανήκουν και η εξέλιξη των πολιτικών θεσμών και η δημιουργία μιας ιδιαίτερης μορφής δημοσιότητας, η οποία επιτρέπει στο άτομο να υπερβεί την ιδιωτική σφαίρα, να συναντήσει άλλους ανθρώπους και μαζί να ανακαλύψουν κάποιο γενικό στοιχείο εγκοσμίων διαστάσεων. Στα Ιωάννινα πράγματι δημιουργήθηκε μια ιδιαίτερη μορφή δημοσιότητας, η δημοσιότητα των σχολών, της παιδείας, του επιστημονικού και φιλοσοφικού βιβλίου, των δασκάλων της φιλοσοφίας. Οι σχολές ήταν τόποι συγκέντρωσης των ιδιωτών, οι οποίοι συζητούσαν για σημαντικά θέματα κοινού ενδιαφέροντος και όχι ιδιωτικού συμφέροντος, για θέματα φιλοσοφίας και επιστήμης. Η σπουδαιότητα της δημοσιότητας αυτού του είδους γίνεται φανερή, αν ανατρέξουμε σε όσα γράφει ο Jürgen Habermas στο έργο του *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (1962) για τη σημασία της δημοσιότητας που δημιουργείται με τις συζητήσεις γύρω από τα θέματα της λογοτεχνίας. Σύμφωνα με τον Habermas η «λογοτεχνική δημοσιότητα» αποτελεί την προκαταρκτική φάση που οδήγησε στην πολιτική δημοσιότητα των θεσμών και στη δημοσιότητα ως θεσμό της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας.

Βεβαίως αυτή η αναδρομή δεν ισοδυναμεί με αυτούσια μεταφορά της θεωρίας του Habermas εις τα καθ' ημάς. Ενώ ο Habermas θεωρεί ως μοντέλο την εξέλιξη της δημοσιότητας στην Αγγλία και ως παραλλαγή την αντίστοιχη εξέλιξη στη Γαλλία, στην περίπτωση της εξέλιξης της δημοσιότητας στο πλαίσιο του Ελληνισμού τα ιστορικά δεδομένα είναι διαφορετικά. Οι επιδράσεις στον χώρο του Ελληνισμού προέρχονται από διάφορες ευρωπαϊκές χώρες. Είναι χαρακτηριστικό ότι έστω και μια διαρθρωτική σύγκριση προς τη Γαλλία, δηλαδή προς την παραλλαγή του μοντέλου, δεν είναι ως προς όλα δυνατή. Ενώ στη Γαλλία, όπως γράφει ο Habermas, οι πολίτες δημιούργησαν με την επανάσταση τη δημοσιότητα των θεσμών, της οποίας προτύπωση ήταν η λογοτεχνική δημοσιότητα, στην περίπτωση του Ελληνισμού παρά την ελληνική επανάσταση δεν υπάρχει η ενότητα του χώρου, στον οποίο εξελίχθηκαν η δημοσιότητα της παιδείας και του πολιτισμού και η δημοσιότητα των ελευθέρων θεσμών. Ακριβώς η ιδιομορφία της ευρύτατης ελληνικής διασποράς και το ιστορικό

πλαίσιο της ξενοκρατίας αποτελούν τους ουσιώδεις διαφοροποιητικούς παράγοντες που συντελούν ώστε, σε περίπτωση που θελήσουμε να αξιοποιήσουμε τη θεωρία του Habermas για μια νέα ανάγνωση του ρόλου της παιδείας του νέου Ελληνισμού, να την συμπληρώσουμε και με τις αναγκαίες *ad hoc* υποθέσεις. Επειδή η θεωρία του Habermas συνυπολογίζει ευρύ φάσμα φαινομένων διαφοροποίησης, όπως είναι οι εταιρείες, τα σαλόνια, τα καφενεία, ο τύπος, το ταχυδρομείο, τα λογοτεχνικά είδη κλπ., θα μπορούσε ίσως να χρησιμεύσει ως ιστός αναδιάταξης των ερευνητικών δεδομένων, ο οποίος θα μπορούσε να διαρθρώσει σε διαφοροποιημένη ενότητα το συγκεκριμένο περιεχόμενο της ζωής του νέου Ελληνισμού κατά την εποχή της ξενοκρατίας.

Είναι αυτονόητο ότι όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως αποτελούν το γενικό περίγραμμα ενός προβληματισμού, ο οποίος δεν μπορεί να αναπτυχθεί εδώ. Αν όμως υπό το πρίσμα της θεωρίας του Habermas διερευνηθούν τα κύρια διαρθρωτικά στοιχεία της δημοσιότητας των σχολών των Ιωαννίνων, τότε προκύπτουν ορισμένες σημαντικές διαπιστώσεις.

Χωρίς αμφιβολία οι σχολές δεν ήσαν η μοναδική συνιστώσα της δημοσιότητας στα Ιωάννινα, ήσαν όμως ο μόνος χώρος συγκέντρωσης των ιδιωτών, οι οποίοι εγκατέλειπαν την απομόνωσή τους και μέσα από τη μάθηση και τη συζήτηση ανακάλυπταν κάποιο κοινό και γενικό στοιχείο. Αυτό όμως το στοιχείο είχε συγκεκριμένο περιεχόμενο, γιατί περιλάμβανε τη φιλοσοφία και την επιστήμη όχι μόνον όπως αυτές υπήρχαν στην ελληνική παράδοση αλλά όπως επίσης αναπτύχθηκαν στη νεώτερη Ευρώπη. Οι δάσκαλοι ήσαν κυρίως κληρικοί με σπουδές στη Δυτική Ευρώπη, οι οποίοι δέχονταν τους λαϊκούς χωρίς δυσπιστία, έγραφαν εγχειρίδια, ετοίμαζαν μεταφράσεις και απανθίσματα, συζητούσαν με τους μαθητές τους, διαφωνούσαν προς τους ρομπιέρους τους, επιζητούσαν να συνεχίσουν τη δράση τους αλλού. Οι Ζωσιμάδες στη Ρωσία δεν αρκούσαν στη συμμετοχή τους στη δημοσιότητα της αγοράς, αλλά χρηματοδοτούσαν την έκδοση βιβλίων που τυπώνονταν στη Βενετία από τους Γλυκήδες για να δοθούν στα ελληνικά σχολεία. Έτσι δημιουργήθηκε σιγά σιγά μια κοινωνική βαθμίδα Ελλήνων μορφωμένων αστών που υποστήριζαν την παιδεία ως γενικό αγαθό, δηλαδή μια βαθμίδα ανάλογη προς ό,τι στην κοινωνιολογία ονομάζεται «Bildungsbürgertum».

Η αποδοχή της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας μέσα από την παιδεία συνεπαγόταν και την παράκαμψη της ξενόφερτης κεντρικής εξουσίας και τη διέξοδο προς μια νέα, προπολιτική ή εμμέσως πολιτική διαμόρφωση του ατόμου, το οποίο όμως έπρεπε να διατηρήσει την ιστορική συνείδηση και την ιστορική ταυτότητά του ως υπόδουλος Έλληνας που έπρεπε να αγωνισθεί για τη δημιουργία ανεξάρτητων και ελεύθερων θεσμών. Έτσι η

συζήτηση για την αξία των αρχαίων και των νεωτέρων φιλοσόφων, η οποία στη νεοελληνική φιλοσοφία αποκτάει ιδιαίτερη ένταση κατά τον δέκατον όγδοο αιώνα, αποτελεί τον πολύ διαφοροποιημένο απόηχο της «*Querelle des Anciens et des Modernes*» της δυτικής Ευρώπης. Βεβαίως και στις δύο περιπτώσεις διαπιστώνουμε την ανέλιξη αυτού που ο Robert Jauss στο βιβλίο του *Literaturgeschichte als Provokation* (1970) ονομάζει συνείδηση της εποχής. Ενώ όμως στη δυτική Ευρώπη η συζήτηση, παραμένει λογοτεχνικός τόπος, στο πλαίσιο του Ελληνισμού το αίτημα για τον τρόπο σύνδεσης της νεωτερικότητας προς την ιστορική παράδοση εμμέσως γίνεται αίτημα της απελευθέρωσης συγκεκριμένων ανθρώπων με συγκεκριμένη ιστορική προέλευση και κατάσταση. Κατά την επόμενη φάση της ιστορίας του Ελληνισμού ο χώρος της δημοσιότητας των πολιτικών θεσμών μόνον εν μέρει συνέπεσε προς τον χώρο της παιδείας και του πολιτισμού, οπότε η κρυστάλλωση του ενιαίου χώρου και των δύο ήταν το τίμημα και το εισιτήριο για την ένταξη του ελληνικού πλέον κράτους στην ευρωπαϊκή νεωτερικότητα.

Με όσα ανέφερα, θέλησα να τονίσω ότι η νεοελληνική παιδεία και η νεοελληνική φιλοσοφία είναι πολυδιάστατα ιστορικά φαινόμενα. Η γνώση τους μας επιτρέπει να κατανοήσουμε από ποιά μονοπάτια πέρασε ο Ελληνισμός για να φτάσει σε ό,τι ονομάζεται ελληνικό κράτος, και τελικώς να συνειδητοποιήσουμε ποιά μονοπάτια ακολούθησε κατά τη διαμόρφωσή της η ευρωπαϊκή ταυτότητα του Ελληνισμού. Οπωσδήποτε ένα από αυτά τα μονοπάτια περνούσε από την πόλη των Ιωαννίνων, όπως άλλωστε συμβαίνει και σήμερα.

Η σημερινή ημερίδα θα μας προσφέρει την ευκαιρία να γνωρίσουμε ορισμένα σημαντικά φιλοσοφικά θέματα που είχαν σχέση προς την παιδεία των Ιωαννίνων κατά τον δέκατον όγδοο αιώνα. Η διάρθρωση του προγράμματος δημιουργεί ζωηρό ενδιαφέρον για τις ανακοινώσεις που θα ακολουθήσουν. Η τιμητική παρουσία και συμμετοχή του καθηγητή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Άλκη Αγγέλου δίνει σε όλους μας ιδιαίτερη χαρά. Όπως αναφέρεται στο πρόγραμμα, η Οργανωτική Επιτροπή με όρισε πρόεδρο της πρωινής συνεδρίας. Αφού εκφράσω τις ευχαριστίες μου για αυτήν την τιμή, θα ήθελα να παραχωρήσω τη θέση μου στον φιλοξενούμενό μας κ. Αγγέλου και να τον παρακαλέσω να προεδρεύσει κατά την πρωινή συνεδρία. Επίσης παρακαλώ τον Αντιπρύτανη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Καθηγητή κ. Παναγιώτη Νούτσο να λάβει τον λόγο και να κηρύξει την έναρξη των εργασιών της ημερίδας.

Σας ευχαριστώ.